

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅՈՒՐԱՄՅԱԿԻՆ ԸՆԴԱՌԱՋ՝
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ ԲԵՌԼԻՆՈՒՄ

Լեփսիուսի տունը Գերմանիայի պատմության թանգարանի հետ սերտ համագործակցությամբ սույն թվականի մարտի 1-3-ը Բեռլինում կազմակերպել էր միջազգային գիտաժողով՝ «Հարյուրամյակի ոճրագործության վկաները. Գերմանական կայսրությունը և Հայոց ցեղասպանությունը» թեմայով, որին մասնակցում էին ճանաչված ցեղասպանագետներ բազմաթիվ երկրներից:

Գիտաժողովի բացման հանդիսավոր արարողության ժամանակ ելույթ ունեցան Գերմանիայի պատմության թանգարանի տնօրեն պրոֆեսոր Ալեքսանդր Կոխը և Լեփսիուսի տան տնօրեն դոկտոր Ռոլֆ Հոսֆելդը, այնուհետև «Մահաբեր աշխարհաքաղաքականություն» թեմայով զեկուցմամբ հանդես եկավ Սոուրիամպտոնի (Մեծ Բրիտանիայի Միացյալ Թագավորություն) համալսարանի ներկայացուցիչ Մարկ Լևենեն, որը Հայոց ցեղասպանությունը դիտարկում էր Առաջին աշխարհամարտի տարիներին տեղի ունեցած էթնիկական զտումների համատեքստում:

Գնահատելի է, որ զեկուցումները նախապես խմբավորվել էին թեմատիկ սկզբունքով, որոնց առաջին խումբը նվիրված էր «Գերմանա-օսմանյան քաղաքականությունը և Հայկական հարցը» թեմային: «Եվրոպական տերությունները և Հայկական հարցը» զեկուցումով ելույթ ունեցավ Թաներ Աքչամը (Քլարկի համալսարան): Նա սատարում էր այն տեսակետը, որ Հայոց ցեղասպանությունը չի սահմանափակվում Առաջին աշխարհամարտի տարիներով, այլ որպես ծրագրված քաղաքականություն սկսվել է դեռևս 1895 թվականից և շարունակվել մինչև 1923 թ.: Ըստ այդմ, նա առանձնացնում է երեք փուլ՝ 1890-ական թթ. համիդյան ջարդեր, 1909 թ. Ադանայի կոտորած և Մեծ եղեռն: Անկասկած է, որ այդ տեսակետը պատմագիտորեն հիմնավորված է, սակայն քաղաքական տեսանկյունից թերևս ունի խոցելի այն կողմը, որ Հայոց ցեղասպանությունը դրանով տարրալուծվում է համեմատաբար լայն ժամանակահատվածում: Հենց դա նկատի ունենալով՝ Միչիգանի համալսարանի պրոֆեսոր Ռոնալդ Սյունին քննադատեց այդ մոտեցումը և մատնանշեց, որ Հայոց ցեղասպանությունը հարկ է դիտարկել Մեծ եղեռնի համատեքստում, իսկ մյուս կոտորածները համարել դրան նախորդող և հաջորդող ոճրագործություններ:

Յյուրիխի համալսարանի աշխատակից Թոմաս Շմոլթցը հանդես եկավ «Գերմանիայի դերակատարությունը և բարեփոխումների քննարկումները 1913-1914 թթ.» թեմայով զեկուցմամբ և հանգամանակից լուսաբանեց այս կարևոր հիմնահարցը: Նրան հաջորդեց Լայդենի համալսարանի աշխատակից Էրիկ Յան Յյուրխերը, որի զեկուցումը նվիրված էր 1913-1915 թթ. ունիտնիստական որոշումներին: Նա անդրադարձավ թե՛ հայկական բարեփոխումների և թե՛ ցեղասպանության ժամանակաշրջանի գերմանա-թուրքական համագործակցությանը:

Ձեկուցումների հաջորդ խումբը համախմբված էր «Գերմանիայի կայսերական կառավարությունը, արտգործնախարարությունը և Հայոց ցեղասպանությունը» խորագրի ներքո: Գերմանիայի արտգործնախարարության քաղաքական արխիվի աշխատակից Մարտին Կրյոգերը ներկայացրեց Գերմանիայի արտգործնախարարության քաղաքական արխիվում պահվող՝ Հայաստանին վերաբերող փաստաթղթերի միայն մի մասը: Հանս Լուկաս Կիզերը (Յյուրիխի համալսարան) եղերական իրադարձությունները դիտարկեց Օսմանյան պետությունում Գերմանիայի դեսպան Հանս Վանգենհայմի՝ որպես դիվանագետի և մարդու տեսանկյուններից և ի հայտ բերեց դրանցում առկա հակասությունները: Խրիստին Պշիխուլցի (Պոտսդամի համալսարան-Լեփսիուսի տուն) զեկուցումը նվիրված էր կայսերական Գերմանիայի գաղութային ծրագրերի որոշ հիմնադրությունների քննարկմանը:

Տողերիս հեղինակը գերմանական փաստաթղթերի հիման վրա փաստեց, որ Կայսերական Գերմանիան կարող էր կասեցնել Հայոց ցեղասպանությունը՝ առանց Թուրքիայի հետ իր դաշինքը վտանգելու: Դրան ածանցվում են ցեղասպանության հարցում ինչպես կայսերական, այնպես էլ ժամանակակից Գերմանիայի համապատասխանատվության հանգամանքը, ինչպես նաև մի շարք պարտավորություններ, որոնք առաջին հերթին վերաբերում են Գերմանիայում Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանն ու դատապարտմանը և այնուհետև Գերմանիայի կողմից համապատասխան քայլեր նախաձեռնելու անհրաժեշտությունը, որպեսզի նույն կերպ վարվի նաև Թուրքիան:

Ձեկուցումների մեկ այլ խումբ նվիրված էր գերմանական զինվորականության դերակատարությանը Օսմանյան պետությունում: Ալեքսանդր Կրեթլովը (Բեռնի համալսարան) լուսաբանում էր Բրոնսարտ ֆոն Շելենդորֆի, Կոլմար ֆոն դեր Գոլթցի, Լիման ֆոն Սանդերսի և այլ գերմանացի զինվորականների՝ թուրքական ցեղասպանության քաղաքականության հանդեպ ցուցաբերած դիրքորոշումը, որը, աննշան բացառություններով հանդերձ, ծայրահեղ հանդուրժողական էր: Յուրգեն Գոթշլիխը (Ստամբուլ-Բեռլին) անդրադարձներ կատարեց երիտթուրքական կոմիտեի և կառավարության հետ սերտ կապեր ունեցող Օսմանյան պետությունում գործունեություն ծավալած կապիտան Հանս Չումանի տիրաառնող դերակատարությանը, որը ժամանակին ջանում էր Գերմանիայի ռազմական և քաղաքական ղեկավարու-

թյանը ներշնչել հակահայկական տրամադրություններ և աչք փակել երիտ-թուրքական հայաջինջ գործողությունների հանդեպ:

Ազգությամբ թուրք Օզան Արսլանի (Իզմիրի տնտեսագիտական համալսարան) զեկուցումը վերաբերում էր Կովկասյան ճակատում գործող գերմանական ու օսմանյան սպաների փոխհարաբերությունների և համագործակցության մի շարք կնճռոտ հարցերի, որոնք որոշակի պատասխանատվություն էին կրում ինչպես ռազմական գործողությունների ընթացքի, այնպես էլ Օսմանյան պետության հայ և առհասարակ քրիստոնյա բնակչության հանդեպ իրագործվող բռնարարքների հարցում: Հիվար Կաիզերի (Պհոնոմ Փենի համալսարան, Կամբոջա) զեկուցումը նվիրված էր Երզնկայի շրջանում օսմանյան երրորդ բանակի՝ հայերի բնաջնջմանը ունեցած ուղղակի և անուղղակի մասնակցությանը:

Ձեկուցումների հաջորդ շարքը, որոնք համախմբված էին «Գերմանական խառնաշփոթ. իրադարձությունների ուսումնասիրություններ» խորագրի ներքո, բացեց Յուդիթ Պերիցիկը (Մայնցի համալսարան), որի ելույթը վերաբերում էր Ուրֆայի հայերի 1915 թ. ապստամբությանը և այն ճնշելու հարցում գերմանացի սպա Վոլֆսկիլ ֆոն Ռայխենբերգի մասնակցությանը: Այնուհետև «Գերմանական մշակութային ծրագիրը Հալեպում և Հայոց ցեղասպանությունը» թեմայով զեկուցմամբ հանդես եկավ Ֆաբիան Շթրեմելը (Էհրինգհաուզենի Միգրացիայի և փախստականների դաշնային ծառայություն), որին հաջորդեց Զիգուրդ Սվերե Շտանգենլանդը (Հռոմի գերմանական և հունգարական քոլեջ)՝ ներկայացնելով «Հյուպատոս Վալտեր Ռյոպեր, Վալի Ջելալ բեյ և Բեստրիցե Ռոհներ. հայերին աջակցող Երրորդությունը» թեմայով զեկուցումը: Ալեքսանդրա Պրզիռեմբելը (Էսսենի գիտամշակութային ինստիտուտ) հանդես եկավ «Մարդասիրություն ճգնաժամի պայմաններում. հայկական կոտորածները (1895-1915 թթ.)» թեմայով զեկուցմամբ: Այնուհետև «XIX դարավերջի «բարոյական» քաղաքականությունից մինչև միջազգային իրավունքի սկզբնավորումը» զեկուցումով հանդես եկավ Ռ. Հոսֆելդը, իսկ վերջինը՝ «Սևրից Լոզան. քրեաիրավական հատուցումից մինչև ազատում» թեմայով ելույթ ունեցավ Կլեր Մուրադյանը (Գիտական հետազոտությունների ազգային կենտրոն, Փարիզ):

Ի դեպ, եզրափակիչ քննարկմանը, մասնակցում էին նաև Բունդեսթագի պատգամավոր, Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ Բունդեսթագի կողմից՝ 2005 թ. ընդունված բանաձևի համահեղինակ Մարկուս Մեկելը և Բոխումի համալսարանի Ցեղասպանագիտության ինստիտուտի տնօրեն Միխրան Դաբադը: Այստեղ մեկ անգամ ևս ընդգծվեց այն հանգամանքը, որ Հայոց ցեղասպանության հարցում Գերմանիայի համապատասխանատվությունը չի կարող որևէ կերպ ժխտվել կամ անտեսվել, և որ գերմանական կառավարությունը պետք է դրանից համապատասխան հետևություններ կատարի:

Գիտաժողովն աչքի էր ընկնում արժեքավոր զեկուցումներով, դիտարկվող հարցերի բազմազանությամբ, ակտիվ քննարկումներով և բանավեճերով: Օրինակ, Մ. Լևենի վերոնշյալ զեկուցման մեջ գերազնահատվում էին հայկական կուսակցությունների անպատասխանատու գործողությունները, որոնք, ըստ նրա, օսմանյան կառավարության համար հայերի բնաջնջման ծրագրին ձեռնամուխ լինելու շարժառիթը դարձան: Այդ տեսակետը, սակայն, հերքեց Ռ. Սյունին:

Ուրախությամբ պետք է նշել, որ գիտաժողովի աշխատանքներին ներկա էին նաև գերմանական բազմաթիվ հեղինակավոր լրատվամիջոցներ: Ռ. Հոսֆելդի կազմակերպած հերթական այս կարևոր միջոցառումը էական նշանակություն ունեցավ ոչ միայն տարբեր երկրների ցեղասպանագետներին համախմբելու, այլև Հայոց ցեղասպանության մասին գերմանական հասարակայնության լայն շրջաններին իրազեկելու հարցում:

ՄՇՈՏ ՀՄՅՈՒՆԻ